

Balta Ivan, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini s osvrtom i na Hrvatsku i Slavoniju*. Zagreb: HKD „Napredak” – Zagreb, 2009, 444 str.

Dr sc. Ivan Balta (1953), redoviti profesor, diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru (1976), na istom magistrirao (1985), a doktorirao iz oblasti *Hrvatske nacionalne povijesti novog vijeka* – 1996. Od 1995. g. datira njegova začudno bogata profesorska karijera (vid. *curriculum vitae* u knjizi koja se prikazuje – str. 436-438) i intenzivna znanstvena aktivnost.

U Bosni i Hercegovini, prema statističkim podacima 1913-1914. g., živio je 61.151 mađarski državljanin, ali samo 6443 Mađara. Otvoreno je bilo 86 mađarskih škola. Od toga broja pet su pripadale julijanskom društvu. U njima je radilo 15 učitelja sa 714 učenika. Upada u oči nesrazmjernost malobrojne mađarske populacije, ukupan broj škola (i julijanskih) naspram uloge respektabilnog (ugarskog) dijela Dvojne monarhije. Od vremena okupacije do Prvog svjetskog rata ličnosti najvišeg ranga (zajednički austrougarski ministri financija – Mađari – Béni Kallay, Istvan Burián) bile su stvarni upravitelji Bosne i Hercegovine, a treba im pridodati ugarske ministre predsjednike (Sándor Wekerlea, Károly Khuena Hédervary, László Lukácsa, Istvána Tiszu). Svi su na svoj način prevalentno utjecali na sveukupni život u Bosni i Hercegovini. Pored ostalog, ta diskrepancija zanemarljivog broja nazočnosti mađarskih državljana (posebno Mađara) i nemjerljivog stepena stvarnog utjecaja najviših predstavnika mađarskog establišmenta u BiH bila je za dr. Baltu izazov da se, vođen nervom istraživača i historiografa, pozabavi *Julijanskom*

akcijom, kako se to danas često kaže, u *dijaspori* (rasejanju), van matice, izvan tzv. uže Hrvatske, južno od Save, prvenstveno u oblasti školstva, prosvjete i kulture.

Početakom XX stoljeća *Julijanska akcija*, koja je dobila naziv po istoimenom *Savezu* tajno organizovanom 1904. godine, a ovaj po dominikancu sv. Julijanu, odnosila se u BiH, uglavnom, kako se u uvodu i sažetku knjige apostrofira, na „tamošnja mađarska društva, mađarske škole, mađarske željeznice i druge institucije u cilju obnove kulturne djelatnosti mađarskog manjinskog naroda i njegove kulture”.

U knjizi koja sadrži 444 stranice teksta (306 osnovnog, 95 strana Priloga, 40 stranica Dodataka – povijesne izvore, periodiku i literaturu, sažetke – na čak pet jezika i spomenuti *curriculum vitae*) dr. Balta analizira razvoj Dvojne monarhije, posebno njenog ugarskog dijela (od Nagodbe do 1918. g.), hrvatsko-srpsko-bošnjačke političke odnose, različite aspekte BiH od okupacije do 1918. (državno-pravni položaj, karakteristike društva i privrede), posebnosti razdoblja austrougarske uprave, vrlo važne agrarnoposjedovne odnose u ovom periodu, isto tako značajne nacionalno-političke relacije (ali od 1901.-1914.), te za temu značajan aspekt kolonizacije stranaca u vrijeme austrougarske uprave.

Značajan (III.) dio knjige autor je posvetio već spomenutoj ulozi austrougarskih ministara financija u razvitku BiH (Kallaya i Buriána, posebno Bilinskog). Četvrti odjeljak I dijela, izuzetno bitnog za praćenje i razumijevanje *Julijanske akcije*, *Julijanskog saveza*, te mađarskih škola *Julijanskih udruga*, odnosi se na školstvo i kulturne prilike u BiH krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Raspored navedene problematike u četvrtom odjeljku prvog dijela knjige tj. struktura knjige, omogućili su autoru da *Julijansku*

akciju istražuje i prati cjelovito u miljeu, pretežno BiH i, kako je naveo u naslovu, „s osvrtnom i na Hrvatsku i Slavoniju“.

U drugom dijelu knjige dr. Balta detaljno i sustavno prati *Julijansku akciju* i *Savez* (stvaranje, djelovanje i statut).

Julijanski savez utemeljen je (vrlo znakovito na tajnom sastanku) 16. travnja 1904. u Budimpešti od strane bogatih ljudi, svećenika, nekoliko aktivnih ministara sa ciljem potpore Mađarima na kulturnom, (poljo)privrednom i društvenom planu, prema članu 1 Pravila, naročito za one „koji žive na rubovima Ugarske“, u prvom redu osnutkom mađarskih škola. Upada u oči da je njegova tajnost, koja se ipak nije mogla kriti, ubrzo izazvala negodovanje, najprije, hrvatsko-slavonskih, a nešto kasnije i bosansko-hercegovačkih nacionalnih krugova. Njegov opstanak je bio nezamisliv bez državnog subvencioniranja, a o tome se na sjednicama Vlade nije moglo otvoreno (transparentno) raspravljati. *Julijanska akcija* je, dakle, stvorena i vođena od najviših mađarskih organa vlasti, financijski pomagana od Mađarske vlade, ministara-predsjednika, te oba spomenuta zajednička ministra financija zadužena za upravljanje BiH. Za objašnjenje djelovanja i razumijevanja ciljeva *Udruge „Julijan“* i *Julijanske akcije* neophodno je uvesti dvije sintagme: *pro foro externo* i *pro foro interno*. *Pro foro externo* „*Savez sv. Julijana*“ bio je „zadužen“ (tako i autor piše, ali pod navodnicima – pa se takva kvalifikacija može dvojiti – kao citiranje ili što nekad navodnici mogu da imaju i druga značenja) za „obnovu kulturne djelatnosti naroda“ (dodao bih prvenstveno preko mađarskih škola), kao i očuvanje i revitaliziranje kulture. Osim škola, to se očuvanje kulture, važno je još jedanput podvući, odnosilo na mađarska društva, mađarske željeznice i druge institucije. Ra-

zumljivo, radilo se, *lege artis*, o opravdanoj brizi predstavnika i zastupnika mađarskog (matičnog) naroda „za svoju dijasporu“ izvan državnih granica u drugim zemljama. Oficijelna Ugarska opravdavala je djelovanje Udruge „Julijan“ željom i naporima da se promicanjem jezika i kulture preko *Julijanske akcije* (i malobrojnih julijanskih škola) zaštiti i očuva mađarski identitet.

U Bosni i Hercegovini se akcija nazivala i *Bosanskom*. Djelatnici i u hrvatskoj i bosanskoj (nacionalnoj) sredini vidjeli su u njoj „oblik političkog odnarođivanja i pomađarivanja“ domicilnog stanovništva. U Slavoniji *Julijanskom akcijom* nastojale su se steći simpatije hrvatske i srpske većine, te njemačke manjine. Tzv. *Bosanska akcija* imala je cilj zadobiti simpatije čelnika među muslimanima, kao i potporu pripadnika franjevačkog reda. Pored ovih bučnih i napadnih, u suštini, opravdanih ciljeva *Julijanske akcije* postojali su i oni drugi koje je bilo teže razotkriti.

Pro foro interno, Mađarska vlada je, izvedeći *Julijansku akciju* preko mađarskih škola sa svojim nastavnim kadrom – učiteljima koji su, vrlo je važno naglasiti, vladali bosanskim jezikom promoviranim od Kallaya, istu nastojala primarno uklopiti u „koncept mađarske državne misli“. Po dr. Balti, ona je „sebe vidjela u jedinstvenoj mađarskoj državi od Karpata do Jadrana, a u kojoj bi sve narodnosti činile sastavni dio mađarske nacije s jedinstvenim mađarskim državnim jezikom“ (414). Jedan od citiranih autora – J. Gujaš – bio je, čini se, ispravnog mišljenja da su „*Slavonska akcija*, a kasnije i *Bosanska* ... postale sredstvo imperijalističke ekspanzije mađarskih vladajućih klasa, mađarske državne ideje“, tj. mađarske nacionalne ideologije (207).

Julijanski savez afirmira za Ugarsku svekoliki značaj puta prema moru koji je iz

tog dijela Monarhije vodio do Rijeke, indirektno ukazujući na važnost BiH. Tako je pored kulturne (školske) politike *Julijanska akcija* davala važnost mađarskoj nacionalnoj i prometnoj politici, kako piše dr. Balta, „kada je Savez branio Mađare Slavonije te BiH, on nije radio samo na spašavanju nacije i njezine kulture, nego je pomagao sačuvati veliku ostavštinu... koju su kraljevi ... Arpadovići ostavili...”. U istom, kako potcrtava i dr. Balta, „prepoznaje (se) prava bit Julijanskog saveza, tj. iz njegove pogrešne političke percepcije slavonskih, te bosanskohercegovačkih Mađara dovodi do tragičnog stanja” (205).

Pál Petri je pisao o dugogodišnjim iluzijama nekih članova *Julijanske akcije*, o mađarskoj anakronoj državi, a Gyala Szekef procijenio: „Nikome nismo činili ništa loše, samo sebi, nismo koristili svoje neprijatelje, a zamrzilo nas je pola svijeta” (205).

Na kraju, u plutarhovskom stilu, uputno je ukazati na odnos Bilinskog prema *Julijanskoj akciji*, jer je bio nakon dva Mađara (Kállaya i Buriána) na funkciji zajedničkog ministra financija. Iako se od tako moćnog i utjecajnog dužnosnika Monarhije podrazumijevao pozitivan stav prema *Julijanskoj akciji*, on ju nije svesrdno pomagao. Zbog toga bio je optuživan od ministra predsjednika Istvána Tisze, „da nije poznao Bosnu”. A od tog Poljaka mogao je naučiti ne samo spomenuti ministar predsjednik u ono doba nego bi i danas mogli štošta naučiti slabo educirani i nesposobni svemoćnici u dejtonskoj Bosni i Hercegovini, koji „brane” samo „svoju” naciju. Oni koji hoće da misle i djeluju za dobrobit Bosne i Hercegovine morali bi se oslanjati, kako je zagovarao Bilinski, na sva tri plemena. Suština koncepcije bila je (onda za „plemena”, danas za „nacije”) izbjegavati ili prevladavati ili razrješavati nesporazume, sukobe.

Fama est da od disertacija, monografija u baštini povijesnog iskustva od istraživačkih, historiografskih znanstvenih dosega ostaje nekoliko rečenica. Da je nakon istraživanja mađarske politike s kraja XIX i početka XX st. i *Julijanske akcije*, pored toliko istraživački otkrivenog i novorečenog artikuliranog, ostao ovaj pouk i nauk, dr. Balta je svojom knjigom potvrdio. On je zacijelo ostavio u amanet ono najbitnije od povijesnih događanja, povijesne istine o naizgled efemernoj *Julijanskoj akciji* u BiH s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Slavoniju – povijesno iskustvo. To se odnosi za ovdašnji dio dijela Dvojne monarhije – Ugarsku, pa zašto ne reći i današnju i sutrašnju Bosnu i Hercegovinu, imajući na umu, dakako, da su ona i njeni narodi za jedno stoljeće (od početaka XX, odnosno XXI) prošli dug i mukotrpan proces borbe za afirmiranje svoje posebnosti ■

Tomislav Išek

Salih Jaliman (et al.), *Kazniona: knjiga o zeničkom zatvoru*. Zenica: Vrijeme, 2008, 155 str.

Kad se spomene Zenica, prva asocijacija većini ljudi je – zatvor. Naravno, to može izazvati negativne reakcije Zeničana, koji s pravom mogu tvrditi da takvi onda ne poznaju dovoljno ni Zenicu ni njenu prošlost, ali ipak stoji činjenica da je Zenička kaznionica jedno od prepoznatljivih obilježja toga grada. Iako napravljena van grada, za 120 godina, koliko postoji, Kaznionica se